

Marek MOZGAWA

Kara zesłania w radzieckim prawie penitencjarnym

Ссылка — наказание в советском пенитенциарном праве

The Penalty of Exile in the Soviet Penitentiary Law

W świetle radzieckiego prawa penitencjarnego przedstawiono karę zesłania występującą w kodeksach karnych wszystkich republik radzieckich. Poddano szczegółowej analizie takie akty prawne, jak: podstawy ustawodawstwa pracy poprawczej ZSRR i republik związkowych z 11 VII 1969 r.¹ oraz kodeks pracy poprawczej rosyjskiej FSRR z 18 XII 1970 r.², z odpowiednim uwzględnieniem różnic występujących pomiędzy rozwiązaniami prawnymi rosyjskiego kodeksu pracy poprawczej a stanem prawnym ukształtowanym przez inne kodeksy republikańskie. Z uwagi na określone ramy opracowania postanowiono nie zajmować się, bardzo zbliżoną do zesłania, karą wysiedlenia.³ Wydaje się, że kara zesłania, wbrew pozorom, jest instytucją mało znaną w Polsce, dlatego przedstawione uwagi posłużą weryfikacji potocznego wyobrażenia o tej karze.

Zesłanie, jako kara kryminalna, w postaci zbliżonej do dzisiejszej, po raz pierwszy zostało wprowadzone przez Podstawowe zasady ustawodawstwa karnego ZSRR i republik związkowych w 1924 r.⁴ Stosownie do tej

¹ Por. „Wiedomosti Wierchownogo Sowjeta RSFSR” 1969, nr 29, s. 248.

² Por. *ibid.* 1970, nr 51, s. 1220.

³ Często zesłanie (art. 25 k. k. RFSRR) mylone jest z wysiedleniem (art. 26 k. k. RFSRR). Wysiedlenie polega na wydaleniu skazanego z dotychczasowego miejsca zamieszkania z jednoczesnym zakazem zamieszkiwania w określonych miejscowościach. Kara ta może być orzekana jako zasadnicza bądź dodatkowa na czas do 5 lat. Tryb wykonywania kary wysiedlenia jest zbliżony do zasad odbywania kary zesłania.

⁴ Por. I. M. Galpierin, J. B. Mielnikowa: *Dopolnitelnyje nakazanija*, Moskwa 1981, s. 24. E. Zielińska podaje, że zesłanie znane jest prawu radzieckiemu

ustawy, zesłanie było traktowane jako kara zasadnicza bądź dodatkowa, mająca zastosowanie do osób uznanych za szczególnie niebezpieczne z uwagi na działalność przestępczą lub powiązania ze środowiskiem przestępczym. Kara ta, jak stwierdził Sąd Najwyższy w postanowieniu z 12 VII 1946 r., mogła być orzeczona tylko na mocy wyroku sądowego w stosunku do osoby, która popełniła przestępstwo.⁵ Istotne zmiany w zakresie ustawodawstwa dotyczącego instytucji zesłania wniosły podstawa ustawy ustawodawstwa karnego ZSRR i republik związkowych z r. 1958.

W aktualnym stanie prawnym, kiedy zesłanie zostało włączone do kodeksowego katalogu kar, gdzie występuje w drugiej kolejności po pozbawieniu wolności, wydaje się ono najcięższym rodzajem kary spośród kar nie związanych z pozbawieniem wolności.⁶ Stosownie do obowiązujących przepisów (art. 24 podstaw u. k., art. 25 k. k. RFSRR, art. 40 podstaw u. p. p., art. 79 k. p. p. RFSRR) zesłanie polega na wydaleniu skazanego z miejsca jego zamieszkania z obowiązkiem osiedlenia się w określonej miejscowości na okres wskazany w orzeczeniu sądu. Wyraźnie podkreśla się, obok ogólnych celów, wspólnych dla wszystkich rodzajów kary, cel szczególny towarzyszący karze zesłania — izolację skazanego od ujemnego wpływu środowiska (bądź też odwrotnie — ochronę środowiska przed ujemnym wpływem skazanego) i stworzenie warunków do resocjalizacji.

Zesłanie może być orzekane tylko w nielicznych przypadkach jako kara zasadnicza bądź dodatkowa.⁷ Analiza porównawcza przepisów części szczególnej kodeksów karnych poszczególnych republik wykazuje, że zesłanie stanowi tylko 5% ogólnej liczby sankcji (a zbliżona do niego rodzajowa kara wysiedlenia — 1%).⁸ I tak na przykład kodeks karny RFSRR przewiduje zesłanie jako karę zasadniczą w 9 artykułach (11 sankcji), a jako karę dodatkową w 26 artykułach (31 sankcji).⁹ Porównanie z wcześ-

od r. 1922. Stosownie do dekretu WCİK z 10 VIII 1922 r. mogło ono być stosowane jako środek administracyjny do osób biorących udział w wystąpieniach kontrrewolucyjnych. Por. E. Zielińska: *Kary nie związane z pozbawieniem wolności w ustawodawstwie i praktyce sądowej państw socjalistycznych*, Wydawn. Prawn., Warszawa 1976, s. 18.

⁵ Por. Galpierin, Mielnikowa: *op. cit.*, s. 24.

⁶ Por. L. G. Krachmalnik: *Kodifikacja isprawitielno-trudowego zakonodatielstwa*, Moskwa 1978, s. 137.

⁷ Por. J. Juszkow: *Naznaczenije dopotnitelnogo nakazaniija*, „Sowietskaja Justicyja” 1970, nr 21, ss. 15—16 oraz G. A. Krigier, G. L. Krigier: *O dopotnitelnich mierach nakazaniija*, „Sowietskaja Justicyja” 1972, nr 1, ss. 13—15.

⁸ Por. Krachmalnik: *op. cit.*, s. 140.

⁹ Stosownie do przepisów części szczególnej kodeksu karnego RFSRR, zesłanie może być orzekane jako kara zasadnicza w następujących przypadkach: art. 74 (naruszenie równouprawnienia narodowościowego i rasowego), art. 88¹ (ukrywanie przestępstw przeciwko państwu), art. 122 (złośliwe uchylanie się od alimentów lub łóżenia na utrzymanie dzieci), art. 153 (przejawianie prywatnej inicjatywy i upra-

niej obowiązującym ustawodawstwem karnym wskazuje na znaczne zawężenie kręgu przestępstw, za które można orzec karę zesłania (jako zasadniczą bądź dodatkową). Wydaje się, że krąg takich przestępstw w kodeksie karnym RFSRR z r. 1960 w stosunku do kodeksu karnego z r. 1926 (ze zmianami z 1 VII 1950 r.), zmniejszył się około dwukrotnie.

Jak zauważają S. A. Szłykow i O. I. Gacicho, rozwój republikańskiego ustawodawstwa po przyjęciu podstaw u. k. z r. 1958 poszedł drogą nie stosowania kary zesłania za najbardziej rozpowszechnione przestępstwa (kradzież, chuligaństwo itp.).¹⁰ Trzeba jednak pamiętać o tym, że zesłanie (podobnie jak i wysiedlenie) jako karę zasadniczą sąd może wymierzyć także stosownie do art. 37 podstaw u. k., jako karę łagodniejszego rodzaju niż przewidzianą w sankcji danego przepisu kodeksu karnego, a stosownie do art. 44 podstaw u. k. również przy zamianie nie odbytej części kary pozbawienia wolności na karę łagodniejszą. Niekiedy także w trybie ulaskawienia zamienia się pozbawienie wolności na zesłanie (lub wysiedlenie).¹¹

Podstawy ustawodawstwa karnego określiły maksymalny okres zesłania (w obu postaciach) na 5 lat, przy czym określenie dolnej granicy sankcji pozostawiono poszczególnym republikom. I tak w 14 republikach dolna granica wynosi 2 lata, natomiast w jednej (w kazachskiej SRR) — 1 rok.¹² Podstawy ustawodawstwa karnego, a za nimi poszczególne kodeksy karne zawierają zakaz stosowania zesłania w stosunku do osób,

wianie pośrednictwa w handlu), art. 187 (samowolny powrót wysiedlonego do miejsca, w którym zakazano mu pobytu), art. 196 cz. 2 (podrobienie, przygotowanie lub zbyt podrobionych dokumentów, stempli, pieczęci, blankietów), art. 226 (utrzymywanie spelunek i stręczycielstwo), art. 227 (targnięcie się na jednostkę i prawa obywateli pod pozorem wykonywania czynności religijnych), art. 231 (uchylanie się od pojednania). Natomiast w następujących przypadkach zesłanie może być orzeczone jako kara dodatkowa: art. 64—73 (szczególnie niebezpieczne przestępstwa przeciwko państwu), art. 77 (bandytyzm), art. 78 (kontrabanda), art. 86 (uszkodzenie linii komunikacyjnej i środków transportu), art. 87 (wyrabianie lub zbyt podrobionych pieniędzy lub papierów wartościowych), art. 88 (naruszenie przepisów dotyczących operacji walutowych), art. 88¹ (ukrywanie przestępstw przeciwko państwu), art. 91 cz. 2 (rozbój z celem zawładnięcia mieniem społecznym), art. 93¹ (kradzież mienia społecznego w szczególności dużych rozmiarach), art. 102 (umyślne zabójstwo, przy wystąpieniu okoliczności obciążających), art. 117 cz. 3 (zgwałcenie), art. 146 (rozbój), art. 173 cz. 2 (łapownictwo bierne), art. 174 cz. 2 (łapownictwo czynne), art. 174¹ cz. 2 (pośrednictwo przy łapownictwie), art. 191¹ (targnięcie się na życie pracownika milicji lub funkcjonariusza publicznego), art. 208 cz. 4 (nabycie lub zbycie mienia świadomie zdobytego w drodze przestępstwa).

¹⁰ Por. S. A. Szłykow, O. I. Gacicho: *Ssyłka [w:] Nakazaniya nie swiazanyje s lizenijem swobody*, Moskwa 1972, s. 37.

¹¹ Por. W. I. Pinczuk [w:] *Isprawitielno-trudowoje prawo*, praca zbiorowa pod red. N. A. Bielajewa i M. I. Fiedorowa, Moskwa 1971, s. 381.

¹² Por. K r a c h m a l n i k: *op. cit.*, s. 138.

które w chwili czynu nie ukończyły 18 roku życia. Nadto generalnie zakazane zostało stosowanie zesłania w stosunku do kobiet ciężarnych (przy czym bez znaczenia jest, kiedy kobieta zaszła w ciążę — przed czy po wydaniu wyroku) i kobiet mających na utrzymaniu dzieci do 8 roku życia (art. 25 k. k. RFSRR). Powyższe postanowienia stanowią rozwinięcie zasady sformułowanej w art. 24 cz. 3 podstaw u. k. W praktyce sądowej nie stosuje się także kary zesłania w stosunku do osób, które są niezdolne do pracy (głównie inwalidów i emerytów).¹³

MIEJSCA ZESŁANIA

Stosownie do art. 40 podstaw u. p. p. oraz art. 79 k. p. p. rosyjskiej FSRR, skazani na karę zesłania odbywają ją w określonej dla tego celu miejscowości. W granicach rejonu administracyjnego, wskazanego jako miejsce pobytu, zesłany sam może wybrać miejsce zamieszkania. Zgodnie z art. 6 k. p. p. rosyjskiej FSRR, wykaz miejscowości określonych do odbywania kary zesłania ustanawia Rada Ministrów ZSRR i Rada Ministrów FSRR.¹⁴ Miejsce zamieszkania skazanego określa organ wykonujący karę zesłania (z uwzględnieniem woli skazanego — art. 79 cz. 2 k. p. p. RFSRR), tj. lokalny organ ministerstwa spraw wewnętrznych realizujący skierowanie na zesłanie oraz lokalny organ ministerstwa spraw wewnętrznych, gdzie skazany odbywa karę. Organy te powinny nie tylko sprawować nadzór nad zachowaniem się skazanych, zapobiegać popełnianiu nowych przestępstw i naruszaniu zasad współżycia społecznego, ale także zabezpieczyć właściwy proces resocjalizacji skazanych.

Skazanych na karę zesłania nie izoluje się od społeczeństwa (nie są umieszczani w zakładach karnych), a tylko ogranicza ich w swobodzie poruszania się (nie mogą bez zezwolenia opuścić określonej miejscowości) oraz w wyborze miejsca zamieszkania. Izolacja skazanego — analogiczna do tej, która występuje przy pozbawieniu wolności, jest możliwa wówczas, gdy skierowano skazanego na zesłanie pod konwojem.¹⁵ W takiej sytuacji skazanego osadza się w areszcie, z zastosowaniem wszelkich regul

¹³ Por. „Biulletień Wierchnonogo Suda RSFR” 1964, nr 11, ss. 10—11.

¹⁴ Miejsca zesłania — wyznaczone stosownie do art. 6 podstaw p. p. — znajdują się z dala od dużych skupisk ludności. Taką dyslokację miejsc zesłania tłumaczy się faktem, że łatwiej jest w mniejszych miejscowościach sprawować nadzór nad skazanymi, oraz tym, że dla pewnych kategorii przestępców przebywanie w gęsto zaludnionych miejscowościach może stać się przyczyną popełniania nowych przestępstw.

¹⁵ Por. M. J. Raginski [w:] *Kommentarij k osnovam isprawitielno-trudowego zakonodatelstwa Sojuza SRR i sojużnych riespublik*, praca zbiorowa pod red. N. A. Struczkowa i W. A. Kirina, Moskwa 1972, s. 149.

prawnych wynikających z pozbawienia wolności, aczkolwiek jest on przetrzymywany oddzielnie od tymczasowo aresztowanych i pozbawionych wolności.

SKIEROWANIE NA ZESŁANIE

Skazani na karę zesłania, nie później niż przed upływem 10 dni od uprawomocnienia się wyroku lub od dnia skierowania wyroku do wykonania, są kierowani na koszt państwa do miejsca odbywania kary bez albo pod konwojem (art. 40 cz. 2 podstaw u. p. p. i art. 80 cz. 1 k. p. p. RFSRR). Decyzję o skierowaniu skazanego na karę zesłania bez albo pod konwojem podejmuje sąd, przy uwzględnieniu charakteru, stopnia społecznego niebezpieczeństwa popełnionego przestępstwa i osobowości skazanego, w sytuacjach gdy: 1) orzeczono zesłanie jako karę zasadniczą; 2) w wypadku warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, gdy zesłanie zostało orzeczone jako kara dodatkowa; 3) przy zamianie kary pozbawienia wolności na karę łagodniejszą w postaci zesłania (art. 80 cz. 2 k. p. p. RFSRR).¹⁶ Natomiast skazani, którym wymierzono karę zesłania jako dodatkową, po odbyciu kary pozbawienia wolności są kierowani do miejsc zesłania pod konwojem (art. 80 cz. 3 k. p. p. RFSRR).

Czas przebywania pod konwojem przy kierowaniu na zesłanie podlega zaliczeniu na poczet kary zesłania przy zastosowaniu przelicznika: za 1 dzień znajdowania się pod konwojem — 3 dni zesłania, a czas podróży do miejsca odbywania zesłania bez konwoju zalicza się na poczet kary zesłania, uznając 1 dzień podróży za równoważny 1 dniu zesłania (art. 40 cz. 2 podstaw u. p. p. i art. 80 cz. 4 k. p. p. RFSRR).¹⁷ W przypadku skierowania na zesłanie bez konwoju skazany jest obowiązany do przybycia do wskazanego miejsca ustaloną trasą i w określonym czasie. O powyższym informuje się skazanego i jednocześnie uprzedza się go o odpowiedzialności karnej za ucieczkę z miejsca zesłania lub z drogi do miejsca zesłania, co musi poświadczyć on własnoręcznym podpisem (art. 80 cz. 6 k. p. p.). Skazany może mieć przy sobie rzeczy osobiste, pieniądze i kosztowności, natomiast jego dokumenty przesyła się do właściwego organu w miejscu odbywania kary.

We wszystkich kodeksach pracy poprawczej¹⁸ (oprócz gruzińskiego) zapewnia się osobom kierowanym do miejsc zesłania, po odbyciu kary za-

¹⁶ Por. M. J. Raginski [w:] *Kommentarij k isprawitielno-trudowomu kodeksu RSFRR*, praca zbiorowa pod red. N. P. Malszakowa, Moskwa 1979, s. 181.

¹⁷ Por. Raginski [w:] *Kommentarij k osnovam...*, s. 148.

¹⁸ Por. Krachmalnik: *op. cit.*, s. 157.

sadniczej, zaopatrzenie w odzież i obuwiu stosownie do sezonu oraz wyżywienie na drogę, a przy skierowaniu na zesłanie bez konwoju — w środku na przejazd oraz żywność w czasie podróży (art. 80 cz. 5 i 6 k. p. p. RFSRR).

W gruzińskim kodeksie pracy poprawczej tylko dla osób kierowanych na zesłanie bez konwoju przewidziano zabezpieczenie w środku na przejazd, żywność, odzież i obuwiu, stosownie do sezonu, natomiast nie ma takiego zabezpieczenia osób kierowanych na zesłanie po zwolnieniu z zakładu karnego.

W wypadku uchylania się skazanego od udania się do miejsca zesłania, organ zawiadujący wykonaniem tej kary zatrzymuje skazanego i niezwłocznie kieruje sprawę do właściwego sądu celem jej rozpatrzenia w trybie art. 368 k. p. k. RFSRR.¹⁹ Ponieważ w danym przypadku nie chodzi o zatrzymanie osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, a o skazanego na mocy prawomocnego wyroku sądowego, dlatego art. 122 k. p. k. nie ma zastosowania i nie jest wymagana decyzja prokuratora.

Nieprzybycie do miejsca odbywania kary zesłania w terminie określonym w instrukcji bez istotnych przyczyn w ciągu więcej niż 3 dni lub znaczne odstępianie od określonej dla skazanego trasy może być potraktowane jako uchylanie się od odbywania kary i może pociągnąć odpowiedzialność karną lub skierowanie skazanego do miejsca odbywania kary zesłania pod konwojem. Odpowiedzialność karna za ucieczkę z miejsca zesłania lub z drogi do tego miejsca jest uregulowana w art. 186 k. k. Ucieczka jest traktowana jako uchylanie się od wykonania orzeczonej wyrokiem sądowym kary (jest to przestępstwo przeciwko wymiarowi sprawiedliwości), a zatem społecznie niebezpieczny zamach na interesy socjalistycznej praworządności. Przystępstwo określone w art. 186 k. k. może być popełnione tylko z winy umyślnej, bowiem wyraźnie akcentuje się występujący po stronie sprawcy cel uchylania się od kary.²⁰

W przypadku choroby lub wystąpieniu innych wyjątkowych okoliczności uniemożliwiających dalsze odbywanie kary zesłania w danej miejscowości, skazany — na mocy uzasadnionego postanowienia Ministra Spraw Wewnętrznych autonomicznej republiki lub naczelnika wydziału spraw wewnętrznych komitetu wykonawczego właściwej rady delegatów ludu pracującego — może być przeniesiony do innego miejsca zesłania. Jeśli takie przeniesienie odbywa się na prośbę skazanego lub jego najbliższych, to skazany udaje się na nowe miejsce zesłania na własny koszt (art. 80 cz. 8 k. p. p. RFSRR). Ustawa nie definiuje pojęcia „wyjątkowe okoliczności”, ale wymaga, żeby stanowiły one przeszkodę do dalszego od-

¹⁹ Por. Pinczuk: *op. cit.*, s. 383.

²⁰ Por. M. Jefimow, J. Kalinin: *Otwietstwiennost' za pobieg iz miasta zakluczenija ili iz — pod straży*, „Sowietskaja Justicyja” 1974, nr 16, ss. 21—22.

bywania kary zesłania w danym miejscu.²¹ Przeniesienie do innego miejsca nie powinno spowodować pogorszenia warunków odbywania kary zesłania.

STATUS PRAWNY ZESŁANEGO

Artykuł 8 k. p. p. RFSRR określa status prawny osób odbywających orzeczoną karę (także i osób odbywających karę zesłania) i przewiduje, że osoby te mają prawa i obowiązki takie same jak i inni odbywatele ZSRR, z ograniczeniami przewidzianymi w ustawodawstwie dotyczącym skazanych, a także wynikającymi z orzeczenia sądu i rygoru ustanowionego przez ustawodawstwo pracy poprawczej przy odbywaniu danego rodzaju kary.

I tak osobom odbywającym karę zesłania przysługuje czynne prawo wyborcze, nie podlegają też one jakimkolwiek ograniczeniom w zakresie prawa spadkowego, rodzinnego i opiekuńczego, autorskiego czy wynalazczego. Zesłani zachowują pełne prawo do mienia, które pozostało w poprzednim miejscu zamieszkania i mogą nim rozporządzać za pośrednictwem pełnomocnika. Mają oni możliwość realizowania swego prawa do uzyskania wykształcenia (w miejscu zamieszkania, a także w systemie zaocznym, w specjalistycznych szkołach poza granicami rejonu zesłania) oraz mogą należeć do różnych organizacji (sportowych, technicznych, związkowych itd.).

Do kary zesłania mają zastosowanie ograniczenia prawne wynikające z jej istoty jako kary kryminalnej, a także niektóre inne ograniczenia. Stosownie do art. 26 ustawy ZSRR o powszechnym obowiązku służby wojskowej²², nie podlegają temu obowiązkowi osoby odbywające karę kryminalną, a także osoby, jeżeli w stosunku do nich toczy się postępowanie karne. Tak więc również na osoby odbywające karę zesłania nie rozciąga się konstytucyjny obowiązek obywatela ZSRR — służba w radzieckich siłach zbrojnych.

Na odbywających karę zesłania rozciągają się wszystkie podstawowe środki resocjalizacyjne dotyczące ogółu skazanych, a w tej liczbie również i rygor odbywania kary. „Rygor odbywania kary” oznacza uregulowany normami ustawodawstwa pracy poprawczej obowiązkowy porządek odbywania danej kary, zabezpieczający jej wykonanie, poprawę i wychowanie skazanych, a także wykonanie zadań indywidualnego i ogólnego zapobiegania przestępczości. Do istoty rygoru kary zesłania należy zaliczyć przede wszystkim zasady zabezpieczające stały nadzór nad skaza-

²¹ Por. R a g i n s k i [w:] *Kommentarij k isprawitielno...*, s. 182.

²² Por. „Wiedomosti Wierchownoego Sowjeta SSSR” 1967, nr 42, s. 552.

ny (realizowany przez organ zawiadujący wykonaniem kary — art. 81 cz. 1 k. p. p. RFSRR) i ograniczające go w wyborze miejsca zamieszkania, swobodzie poruszania się, a także w zakresie niektórych innych praw i obowiązków obywatelskich.

Skazany po przybyciu do rejonu, określonego jako miejsce odbywania kary, obowiązany jest niezwłocznie (w ukraińskim i ormiańskim k. p. p. — „w ciągu doby”) zarejestrować się w oddziale spraw wewnętrznych wykonawczego komitetu właściwej rady delegatów ludu pracującego, raz w miesiącu stawiać się tam do rejestracji, a przy konieczności zwiększenia kontroli w wypadkach określonych przez kierownika organu zawiadującego wykonaniem kary zesłania rejestrować się do 4 razy w miesiącu (art. 81 cz. 3 k. p. p.), nie później niż w przeciągu 3 dni meldować w tym organie o zmianie miejsca zamieszkania lub miejsca pracy (w ormiańskim k. p. p. — „w dwudniowym okresie”, w kirgiskim i estońskim — „uprzednio zawiadamiać”).²³

Jeżeli skazany bez uzasadnionych przyczyn jest nieobecny, może on narazić się na doprowadzenie. We wszystkich kodeksach pracy poprawczej (oprócz rosyjskiego, tadżyckiego, białoruskiego i litewskiego) jest również powiedziane, że pracownicy organu zawiadującego wykonaniem tego rodzaju kary systematycznie sprawdzają (w ukraińskim k. p. p. — „mają prawo sprawdzać”) znajdowanie się zesłanego w określonym dla jego przebywania miejscu, jego zachowanie się w miejscu pracy i zamieszkania, a w koniecznych przypadkach wzywają go w celu złożenia wyjaśnień.

Jeszcze jednym z istotnych ograniczeń, jakim podlegają zesłani, jest fakt, że w okresie odbywania kary są oni pozbawieni dowodów osobistych, a w zamian otrzymują zaświadczenia stwierdzające tożsamość (art. 81 cz. 2 k. p. p. RFSRR).

CZASOWY WYJAZD SKAZANEGO

W art. 40 cz. 4 podstaw u. p. p. stwierdzono, że „skazany ma prawo wyjeżdżać poza granice rejonu administracyjnego tylko w przypadkach przewidzianych kodeksami pracy poprawczej republik związkowych”. Wszystkie kodeksy pracy poprawczej zawierają w tym zakresie bardzo szczegółową reglamentację (art. 82 k. p. p. RFSRR). I tak postanowiono, że skazanym na karę zesłania można pozwolić na wyjazd w następujących wypadkach:

1) udzielenia nagrody za dobre sprawowanie i rzetelny stosunek do pracy (na czas ustawowego urlopu);

²³ Por. K r a c h m a l n i k: *op. cit.*, s. 158.

2) wezwania szkoły na sesję egzaminacyjną, w celu złożenia egzaminów państwowych, obrony dyplomu (na okres wskazany w wezwaniu);

3) konieczności specjalistycznego leczenia, jeżeli nie ma możliwości otrzymania odpowiedniej pomocy medycznej na miejscu (na czas przebywania w zakładzie leczniczym, w rosyjskim, litewskim, kazachskim, białoruskim i tadżyckim k. p. p. — „na czas leczenia”);

4) śmierci lub ciężkiej choroby bliskiego członka rodziny lub w innych wyjątkowych wypadkach (na okres do 10 dni, nie wliczając w to czasu podróży);

5) delegacji służbowej (na okres delegacji, ale nie więcej niż 10 dni, w rosyjskim, litewskim, białoruskim, uzbeckim, turkmeńskim i kazachskim k. p. p. brakuje sformułowania: „ale nie więcej niż 10 dni”).

Czas znajdowania się skazanego poza granicami rejonu administracyjnego, wyznaczonego mu jako miejsce zamieszkania, zalicza się do okresu odbywania kary (art. 82 cz. 2 k. p. p. RFSRR). Zezwolenie na czasowy wyjazd skazanego wydaje kierownik organu zawiadującego wykonaniem kary zesłania. W doktrynie radzieckiej podkreśla się, że użyte w ustawie określenie „skazanemu można zezwolić” (art. 82 cz. 1 k. p. p. RFSRR) oznacza prawo, a nie obowiązek tego organu wydania zezwolenia.²⁴ Warto także zastanowić się nad określeniem „inne wyjątkowe wypadki”, ponieważ ustawa nie zawiera definicji tego pojęcia. Ich istnienie (lub brak) w każdym indywidualnym przypadku określa organ uprawniony do udzielania zezwoleń na czasowy wyjazd skazanego, biorąc pod uwagę przepisy art. 26 k. p. p. RFSRR (dotyczy on widzenia skazanych na karę pozbawienia wolności z bliskimi i innymi osobami) oraz art. 361 k. p. k. RFSRR (dotyczy okoliczności powodujących odroczenie wykonania kary). Oprócz tego do okoliczności wyjątkowych można chyba zaliczyć klęski żywiołowe (np. powódź, pożar), konieczność sprawowania opieki nad małoletnimi dziećmi pozostającymi bez nadzoru itd.

W ustawie nie określono formy, w jakiej wydaje się zezwolenie na czasowy wyjazd skazanego, jednak wychodząc z założenia przyjętego w art. 89 k. p. p. RFSRR, stwierdzającego, że zezwolenie na czasowy wyjazd wysiedlonego do miejsca, w którym zakazano mu przebywać, wydaje się w postaci postanowienia (z uzasadnieniem), należy uznać, że również w przypadku wyjazdu zesłanego owo zezwolenie powinno mieć analogiczną formę. Zesłanemu wydaje się odpowiedni dokument ze wskazaniem miejsca, do którego zezwolono mu wyjechać oraz okresu, w jakim musi on powrócić do miejsca zesłania. W miejscu swego czasowego pobytu skazany ma obowiązek zameldowania się w lokalnym organie spraw wewnętrznych (art. 82 cz. 4 k. p. p. RFSRR). W 10 kodeksach pracy po-

²⁴ Por. R a g i n s k i [w:] *Kommentarij k isprawitielno...*, s. 184.

prawczej istnieje przepis mówiący, że „spóźnione przybycie skazanego, bez istotnych przyczyn, pociąga za sobą odpowiedzialność stosownie do przepisów „[...] niniejszego kodeksu” (chodzi tu o odpowiedzialność dyscyplinarną za naruszenie rygoru wykonywania kary).²⁵ W rosyjskim, kazachskim, litewskim, białoruskim i tadżyckim kodeksie pracy poprawczej wspomniana norma nie występuje, co nie oznacza oczywiście, że takie zachowanie skazanego pozostaje bezkarne. Wydaje się, że w takich przypadkach skazany odpowiada na ogólnych zasadach — np. na podstawie art. 86 k. p. p. RFSRR, noszącego tytuł „Odpowiedzialność za naruszenie rygoru kary zesłania”.

WARUNKI ODBYWANIA KARY ZESŁANIA

Do r. 1958, w którym to ustanowiono podstawy u. k., nie było przepisów mówiących o pracy skazanych, ale w szeregu kodeksów karnych określono, że obowiązek wdrażania skazanych do pracy rozciąga się na komitety wykonawcze miejscowych rad. Podstawy u.p.p. (art. 40 cz. 3) stanowią, że „poprawę i wychowanie osób odbywających karę zesłania realizuje się na podstawie obowiązkowego wdrożenia do pracy społecznie użytecznej, z uwzględnieniem ich możliwości produkcyjnych i prowadzenia z nimi pracy polityczno-wychowawczej.” W zdecydowanej większości kodeksów pracy poprawczej powtórzono ten przepis (w uzbeckim, kirgiskim, azerbejdżańskim, tadżyckim, estońskim i gruzińskim k. p. p. brak jest sformułowania „i prowadzenia z nimi pracy polityczno-wychowawczej”) i wprowadzono szereg szczegółowych postanowień dotyczących pracy skazanego.

We wszystkich kodeksach pracy poprawczej zaznaczono, że komitety wykonawcze miejscowych rad, nie później niż w ciągu 15 dni od przybycia zesłanego do miejsca odbywania kary, mają obowiązek zabezpieczenia mu stanowiska pracy z uwzględnieniem jego możliwości produkcyjnych, a także w miarę istniejących możliwości i kwalifikacji, a także zabezpieczają skazanemu powierzchnię mieszkalną, a w koniecznych przypadkach okazują mu pomoc materialną do czasu podjęcia pracy.²⁶ Trzeba dodać, że ustawa (art. 83 cz. 2 k. p. p. RFSRR) gwarantuje skazanym możliwość wyboru miejsca i rodzaju pracy według ich uznania.

W zdecydowanej większości kodeksów pracy poprawczej (oprócz rosyjskiego, ormiańskiego, białoruskiego i litewskiego) wprowadzono dodatkowo następujący przepis: „Jeśli komitet wykonawczy lokalnej rady de-

²⁵ Por. K r a c h m a l n i k: *op. cit.*, s. 159.

²⁶ Por. I. A. B u s z u j e w: *Nowoje w isprawitielno-trudowom zakonodatielstwie*, Moskwa 1970, s. 75.

legatów ludu pracującego nie ma możliwości zapewnienia zesłanemu pracy, stosownie do jego kwalifikacji, organ zawiadujący wykonaniem tego rodzaju kary może przenieść zesłanego do innego rejonu administracyjnego, gdzie istnieje możliwość zapewnienia mu odpowiedniej pracy, ale w granicach miejscowości wyznaczonej dla odbywania kary zesłania.” Wszelkie polecenia komitetów wykonawczych lokalnych rad delegatów ludu pracującego (w zakresie organizacji pracy skazanych) są wiążące dla kierowników przedsiębiorstw, zakładów i organizacji (art. 83 cz. 4 k. p. p. RFSRR).

Praca osób odbywających karę zesłania jest uregulowana na ogólnych zasadach prawa pracy (art. 83 cz. 5 k. p. p. RFSRR), a za uchylenie się od niej skazany jest pociągany do odpowiedzialności, tak jak inni obywatele ZSRR (art. 83 cz. 6 k. p. p. RFSRR).²⁷ Prawo do pracy oraz prawo do odpoczynku przysługuje skazanemu bez jakichkolwiek ograniczeń.²⁸

Jeżeli chodzi o obowiązek pracy skazanych, to wynika on nie tylko z art. 60 Konstytucji ZSRR, ustanawiającego dla wszystkich zdolnych do pracy obywateli ZSRR obowiązek sumiennej pracy i głoszącego, że uchylenie się od społecznie użytecznej pracy jest niezgodne z zasadami socjalistycznego społeczeństwa, ale również z przepisami ustawodawstwa pracy poprawczej. Tak więc w przypadku skazanych uchylenie się od pracy jest sprzeczne również z zasadami ustawodawstwa pracy poprawczej, ponieważ zesłanie jest karą, przy której znaczącą rolę odgrywa oddziaływanie na skazanego poprzez pracę.

Za swoją pracę skazani otrzymują wynagrodzenie odpowiednie do jej ilości i jakości, na równi z innymi obywatelami świadczącymi pracę tego samego rodzaju. Czas pracy, zasady jej ochrony, tryb rozstrzygania sporów wynikających ze stosunku pracy — wszystkie te kwestie są uregulowane na ogólnych zasadach. Warto zwrócić uwagę na fakt, że czas pracy skazanych zalicza się do ich stażu pracy, warunkującego nabycie prawa do emerytury i zasiłków z ubezpieczenia społecznego, a także do otrzymania dodatków do wynagrodzenia.

Na skazanych rozciąga się również dekret o materialnej odpowiedzialności robotników i urzędników za szkodę wyrządzoną przedsiębiorstwu, zakładowi, organizacji, zatwierdzony przez Prezydium Rady Najwyższej ZSRR 13 lipca 1976 r.²⁹

²⁷ Por. J. Chudiałow: *Otwietstwiennost' za ukлонienije ot obszczestwiennogo poleznogo truda i wiedienije parazitczeskogo obraza żyzni*, „Sowietskaja Justycija” 1974, nr 4, ss. 7—9 oraz P. Tielpizow, G. Kostrow: *Praktika rassmotrienija w sudie diel w odnoszenii lic, wieduszczich dlitelnoje wriemia parazitczeskiej obraz żyzni*, „Sowietskaja Justycija” 1981, nr 9, ss. 19—21.

²⁸ Por. Buszujew: *op. cit.*, s. 75.

²⁹ Por. postanowienie Plenum Sądu Najwyższego ZSRR z 23 IX 1977 r. *O primienienii sudami zakonodatielstwa, riegulirujuszczego matierialnuju otwietstwienn-*

PRACA POLITYCZNO-WYCHOWAWCZA Z ZESŁANYMI

Podstawy u. p. p. podniosły pracę polityczno-wychowawczą ze skazanymi do rangi podstawowych środków służących ich poprawie i wychowaniu (art. 7 cz. 1), co znalazło również potwierdzenie w art. 40 cz. 3 podstaw. Wszystkie kodeksy pracy poprawczej poszczególnych republik radzieckich poświęcają pracy polityczno-wychowawczej odrębny przepis. W większości kodeksów pracy poprawczej (poza k. p. p. rosyjskim, kazachskim, białoruskim i gruzińskim) zostały sformułowane cele tej pracy: „Z osobami odbywającymi karę zesłania prowadzi się pracę polityczno-wychowawczą, ukierunkowaną na wychowanie ich w duchu rzetelnego stosunku do pracy, dokładnego przestrzegania prawa i poszanowania zasad socjalistycznego współżycia, właściwego stosunku do własności socjalistycznej i na podwyższanie świadomości i kultury skazanych.” Ważną formą wychowania skazanych jest indywidualna praca wychowawcza, realizowana na bazie dogłębnego poznania osobowości skazanego z uwzględnieniem charakteru popełnionego przestępstwa, wieku, zawodu, wykształcenia.

Polityczno-wychowawcza praca ze skazanymi jest prowadzona przez organ zawiadujący wykonaniem kary, a także przez kolektywy pracownicze i organizacje społeczne działające w miejscu pracy zesłanych i przez społeczeństwo w miejscu ich zamieszkania (art. 84 cz. 1 k. p. p. RFSRR). Istotną pomoc w organizacji i prowadzeniu pracy polityczno-wychowawczej w praktyce okazują komisje nadzorcze składające się z delegatów rad, przedstawicieli związkowych, komsomolskich i innych organizacji społecznych oraz kolektywów pracowniczych (art. 110 cz. 1 k. p. p. RFSRR).³⁰ Zadania, uprawnienia, tryb powoływania i ich funkcjonowanie określa dekret o komisjach nadzorczych, zatwierdzony przez Prezydium Rady Najwyższej RFSRR 30 IX 1965 r. Stosownie do tego dekretu komisje nadzorcze powołuje się przy komitetach wykonawczych rejonowych, miejskich, okręgowych, obwodowych, krajowych rad delegatów ludu pracującego i przy radach ministrów republik autonomicznych. Komisje te pracują w składzie — przewodniczącego, zastępcy przewodniczącego, sekretarza i 4—8 członków. Komisje te m. in. przeprowadzają kontrole w zakładach, gdzie zatrudniani są skazani, okazują niezbędną pomoc organizacjom społecznym i kolektywom pracowniczym w procesie resocjalizacji skazanych.³¹

nost' raboczych i służaszczich za uszczerb, priczinionnyj priedprijatiju, uczieżdieniju, organizacyi, „Biulletień Wierchownoego Suda SSSR” 1977, nr 6, ss. 3—9.

³⁰ Por. Pinczuk: *op. cit.*, s. 389.

³¹ Por. B. A. Stołbow [w:] *Kommentarij k isprawitielno-trudowomu kodeksu RFSSR*, praca zbiorowa pod red. N. P. Malszakowa, Moskwa 1979, s. 249.

Warto dodać, że we wszystkich kodeksach pracy poprawczej wysoko oceniony jest udział skazanych w pracy polityczno-wychowawczej, spotyka się on z wyróżnieniem i jest uwzględniony przy określaniu stopnia ich poprawy i reedukacji (w tadżyckim k. p. p. użyto określenia „aktywne uczestnictwo skazanych”).

NAGRODY ORAZ KARY

Za dobre sprawowanie i rzetelny stosunek do pracy do zesłanych mogą być stosowane następujące nagrody: 1) pochwała (w estońskim k. p. p. dodano „ustnie lub w rozkazie”); 2) przedterminowe zwolnienie z wcześniej nałożonej kary; 3) zezwolenie na wyjazd poza granice rejonu administracyjnego, wyznaczonego skazanemu jako miejsce zamieszkania, na czas urlopu ustawowego (w rosyjskim k. p. p. mówi o tym art. 85). Oprócz tego, w trybie ustanowionym przez ustawę, skazani, którzy wykazali swoją poprawę właściwym zachowaniem oraz rzetelnym stosunkiem do pracy, mogą być przedstawiani do warunkowego przedterminowego zwolnienia lub do zamiany nie odbytej części kary na karę łagodniejszego rodzaju.

W dziewięciu kodeksach pracy poprawczej (estońskim, ukraińskim, uzbeckim, tadżyckim, kazachskim, ormiańskim, mołdawskim, azerbejdżańskim i gruzińskim) zawarty jest przepis, który stanowi: „Do skazanych administracja przedsiębiorstw, zakładów i organizacji w miejscu ich pracy stosuje nagrody na ogólnych zasadach, stosownie do ustawodawstwa pracy.”

Nie określono szczegółowego trybu przyznawania nagród (wymienionych w art. 85 k. p. p. RFSRR). Wydaje się, że organ zawiadujący wykonaniem kary zesłania powinien kierować się zasadami ustanowionymi w art. 52 cz. 7 k. p. p. RFSRR (przepis ten dotyczy formy, w jakiej udziela się nagrody osobom pozbawionym wolności), a zatem powinien udzielać:

1) pochwały i przedterminowego zwolnienia z wcześniej nałożonej kary w formie ustnej lub pisemnej;

2) zezwolenia na czasowy wyjazd poza granice rejonu administracyjnego wyznaczonego skazanemu jako miejsce zamieszkania na czas ustawowego urlopu — tylko w formie postanowienia z uzasadnieniem.

Jednak nawet te nagrody, które udzielone zostały skazanemu ustnie, powinny być zaznaczone w jego karcie ewidencyjnej lub innych prowadzonych dokumentach ewidencyjnych.

Przestrzeganie przez skazanych rygoru odbywania kary zesłania jest zabezpieczone z jednej strony przez istnienie kar dyscyplinarnych, a z drugiej, w przypadkach złośliwego naruszania rygoru (np. opuszczenie miejsca zesłania w celu uchylania się od odbywania kary) — poprzez pociąg-

nięcie do odpowiedzialności karnej. Mówiąc o odpowiedzialności dyscyplinarnej, mam na myśli takie naruszenia rygoru, które nie mogą być rozpatrywane jako uchylanie się od kary, pociągające za sobą odpowiedzialność karną z art. 186 k. k. RFSRR.³²

Za naruszenie rygoru zesłania organ zawiadujący wykonaniem kary może zastosować w stosunku do skazanego: 1) upomnienie (w estońskim k. p. p. „ustnie lub w rozkazie”); 2) naganę (w estońskim k. p. p. „ustnie lub w rozkazie”); 3) ograniczenie miejsca zamieszkania skazanego do określonego punktu zaludnionego w granicach rejonu administracyjnego na okres do 6 miesięcy (w kazachskim k. p. p. — do 1 roku).

O powyższych kwestiach mówi art. 86 k. p. p. RFSRR. W ukraińskim, uzbeckim, kazachskim, gruzińskim, mołdawskim, tadżyckim, ormiańskim i estońskim kodeksie pracy poprawczej stwierdza się, że administracja przedsiębiorstwa, zakładu czy organizacji w miejscu pracy skazanego może stosować kary przewidziane w ustawodawstwie pracy.

W kazachskim k. p. p. przewidziany jest jeszcze jeden rodzaj kary: „Przeniesienie do bardziej oddalonego miejsca zesłania na okres do 1 roku.” Takie przeniesienie odbywa się na podstawie uzasadnionego postanowienia ministra spraw wewnętrznych Kazachskiej SRR, jego zastępcy lub kierownika administracji spraw wewnętrznych komitetu wykonawczego okręgowej rady delegatów ludu pracującego, a samo przeniesienie organizuje organ zawiadujący wykonaniem danego rodzaju kary.

Upomnienia lub nagany udziela się ustnie lub na piśmie, natomiast kara ograniczenia miejsca zamieszkania skazanego granicami określonego punktu zaludnionego w granicach rejonu administracyjnego może być wymierzona tylko w formie postanowienia (z uzasadnieniem), które przedstawia się skazanemu, co poświadcza on własnoręcznym podpisem.³³ Wszelkie informacje o udzielonych karach umieszcza się w karcie ewidencyjnej skazanego (i innych dokumentach).

We wszystkich kodeksach pracy poprawczej przewidziano możliwość odwołania się skazanego od postanowienia nakładającego karę (do naczelnika organu nadrzędnego). Przy odwołaniu się nie obowiązują jakiegokolwiek terminy, ale samo złożenie odwołania nie wstrzymuje wykonania nałożonej kary. Jeżeli w trakcie odbywania kary będą miały miejsce inne przypadki naruszania prawa, a w szczególności jeżeli skazany popełni przestępstwo, to jego odpowiedzialność uregulowana jest na zasadach ogólnych.

³² Por. M. Jefimow, J. Kalinin: *Ot'wietstwiennost' za pobieg iz miesta zakluczenija ili iz — pod straży*, „Sowietskaja Justycja” 1974, nr 16, ss. 21—22.

³³ Por. R a g i n s k i: [w:] *Kommentarij k isprawitielno...*, s. 189.

UWAGI KOŃCOWE

Karę zesłania, a w szczególności jej teoretyczne założenia, należy ocenić pozytywnie. Fakt odizolowania przestępcy od jego środowiska ma istotne znaczenie, tak biorąc pod uwagę jego ewentualny powrót do przestępstwa, jak też z uwagi na możliwość negatywnego wpływu jednostki zdemoralizowanej na innych, podatnych na takie oddziaływanie, członków społeczeństwa. Prawdopodobnie jednak propozycja wprowadzenia analogicznej kary w Polsce spotkałaby się ze zdecydowanym sprzeciwem. Główne argumenty za „nie”, to z jednej strony zbyt mały obszar Polski, a zatem zatracenie sensu zesłania, z drugiej zaś — duże koszty, jakie powstają przy wykonaniu tej kary (koszty transportu, tworzenia nowych stanowisk pracy, konieczność zapewnienia skazanym lokali mieszkalnych itd.). Oczywiście, można by te argumenty kontrować, mówiąc, że istota kary zesłania nie polega na tym, aby skazanego wywozić tysiące kilometrów od miejsca zamieszkania i równie dobrze może to być miejscowość oddalona o kilkaset kilometrów, ponieważ chodzi po prostu o odizolowanie sprawcy od środowiska, a nie o zwiększanie elementu represji poprzez wywożenie skazanego na niemal nie zamieszkałe tereny. Ponadto można w ten sposób zapewnić siłę roboczą w tych miejscowościach, gdzie istnieje na nią szczególne zapotrzebowanie.

Jednak nawet w Związku Radzieckim nie ma jednomyślności co do celowości istnienia i stosowania tej kary. Analiza radzieckiej praktyki sądowej wykazała, że zesłanie w rzeczywistości stosuje się bardzo rzadko. N. A. Struczkow podaje, że zesłani stanowią mniej niż 1% ogółu skazanych (głównie są to osoby skazane za uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego i włóczęgostwo). Z kolei według danych S. A. Szłykowa i O. I. Gacicho, uzyskanych w toku przeprowadzonych przez nich badań (a opublikowanych w r. 1972), zesłanie orzekano (jako karę zasadniczą bądź dodatkową) w 0,2% przypadków ogólnej liczby skazań, przy czym wśród zesłanych przeważają ci, wobec których orzeczono zesłanie jako karę zasadniczą. Autorzy ci zauważają, że obserwuje się tendencję do dalszego zmniejszania zakresu stosowania tej kary. Na skutek tego już dzisiaj w niektórych republikach karę zesłania orzeka się tylko w wyjątkowych przypadkach, a w poszczególnych republikach związkowych nie stosuje się tej kary w ogóle. Podają oni także, że w czasie odbywania kary zesłania nowe przestępstwo popełniło 10% skazanych, co przekracza stopień recydywy wśród osób odbywających inne rodzaje kary. Znaczna część skazanych popełniła nowe przestępstwa już po odbyciu kary zesłania. Specjalne badania na wybranej grupie osób, które odbyły już karę, wykazały, że w momencie sprawdzania nowe przestępstwo popełniło aż

25% spośród tych osób.³⁴ Dokonując porównania stopnia recydywy u osób, które odbyły karę pracy poprawczej i karę zesłania, dochodzimy do wniosku, że jest on trzykrotnie wyższy w przypadku zesłanych. Interesujący jest fakt, że wśród nowo popełnionych przestępstw przez zesłanych, w 46% są to przestępstwa tego samego rodzaju, jak te, z powodu których orzeczono karę zesłania, a w 40% — przestępstwa podobne. Około połowy przypadków nowych przestępstw przewyższa pod względem ustawowego zagrożenia te, za które skazani odbywali karę zesłania.³⁵ W związku z tym w nauce radzieckiej wyraźnie zarysowało się stanowisko licznej grupy autorów, wyrażających przekonanie o konieczności wprowadzenia daleko idących zmian w konstrukcji kary zesłania, a nawet zniesienia tego rodzaju kary.

Równie liczna jest także grupa zwolenników kary zesłania. M. A. Jefimow zauważa, że w rezultacie stosowania zesłania osiąga się, przewidziane w art. 20 k. k., cele kary. W szczególności przez wydalenie skazanego z miejscowości, w której przebywanie jest związane z niebezpieczeństwem popełnienia nowych przestępstw w związku z negatywnym wpływem środowiska oraz pozbawienie możliwości swobodnego poruszania się po kraju, przez co udaremnia się podtrzymywanie starych i zawiązywanie nowych związków przestępczych. Jednocześnie element represji w procesie odbywania kary zesłania jest na tyle oczywisty i odczuwalny, że oddziałuje to i na innych, chwiejnych moralnie ludzi.³⁶ I. A. Buszujew zauważył, że mimo sporadycznego stosowania kary zesłania, w praktyce okazuje się ono niekiedy bardzo efektywne w stosunku do tych przestępców, ze strony których możliwa jest recydywa i którzy okazują negatywny wpływ na najbliższe otoczenie.³⁷

pozytywne strony zesłania (i wysiedlenia) dostrzega również M. D. Szargorodski, który pisze, że ograniczając w większym lub mniejszym stopniu prawo swobodnego poruszania się skazanego, kara zesłania (i wysiedlenia) posiada dostateczną siłę represyjną i oddziaływanie zapobiegawcze.³⁸ Także N. A. Bielajew uważa, że takie rodzaje kary, jak zesłanie i wysiedlenie, mają olbrzymie, szczególnie zapobiegawcze znaczenie i równocześnie umożliwiają osiągnięcie innych celów kary.³⁹

³⁴ Por. S z ł y k o w, G a c i c h o: *op. cit.*, ss. 39—40.

³⁵ Por. *loc. cit.*

³⁶ Por. M. A. J e f i m o w: *Osnovy sowietskogo isprawitielno-trudowogo prawa*, Swierdłowski 1963, s. 115.

³⁷ Por. B u s z u j e w: *op. cit.*, s. 115.

³⁸ Por. M. D. S z a r g o r o d s k i: *Nakazanije po sowietskemu ugotownomu pravu*, Moskwa 1958, s. 117.

³⁹ Por. N. A. B i e l a j e w: *Celi nakazanija i sriedstwa ich dostiżenija*, Leningrad 1963, s. 62.

Natomiast N. A. Struczkow⁴⁰ i W. T. Michajłow⁴¹ — nie negując konieczności dalszego istnienia kary zesłania, zauważają jej wady, głównie niedostateczną efektywność. Przyczyna tego stanu rzeczy tkwi, ich zdaniem, w tym, że nie wszystkie osoby odbywające karę zesłania były wdrażane do społecznie użytecznej pracy (N. A. Struczkow) oraz w innych poważnych niedostatkach w wykonaniu kary (W. T. Michajłow).

Diametralnie różne stanowisko prezentuje L. W. Bagrij-Szachmatow, postulując w szeregu swoich prac daleko idące zmiany w istocie kary zesłania (i całkowite zrezygnowanie z kary wysiedlenia). Proponuje on zrezygnowanie z zesłania jako kary zasadniczej, a pozostawienie jej jedynie jako kary dodatkowej (dla „zatwardziałych recydywistów”). Dla tych kategorii przestępców proponuje stworzenie specjalnych kolonii-osiedli czy kolonii masowych prac w najbardziej oddalonych rejonach kraju. Jednocześnie postuluje podniesienie górnej granicy zesłania do 10 lat.⁴²

O modyfikacji zesłania pisze również B. S. Utiewski, postulując wprowadzenie równocześnie ze zwyczajnym zesłaniem, innego rodzaju zesłania, a mianowicie takiego, w czasie którego zesłani podlegaliby systematycznemu oddziaływaniu poprawczo-wychowawczemu pod kontrolą i przy udziale zakładów karnych.⁴³ Także I. M. Galpierin zauważa, że zmniejszenie się liczby skazań na karę zesłania jest podstawą do zastanowienia się, czy nie byłaby celowa pewna modyfikacja tej kary. Autor podkreśla, że wobec gwałtownego rozwoju komunikacji, gospodarki, budownictwa w całym Związku Radzieckim zmienił się stosunek ludzi do zamieszkiwania w odległych rejonach kraju, a zatem zmniejszyła się represyjna funkcja zesłania.⁴⁴

Warto przyrzeć się poglądom autorów wielokrotnie cytowanej już pracy — S. A. Szłykowa i O. I. Gacicho.⁴⁵ Oni również podkreślają, że wyrównanie warunków życia w całym kraju prowadzi do zmiany pojęcia „oddalonego miejsca”. To zbliżenie warunków w różnych miejscach kraju znacznie zmniejszyło represyjne znaczenie zesłania. Autorzy ci słusznie

⁴⁰ Por. N. A. Struczkow: *Sowietskaja isprawitielno-trudowaja politika i jejo rol' w bor'bie s priestupnostiu*, Saratow 1970, ss. 86—87.

⁴¹ Por. W. T. Michajłow, A. P. Safonow: *Prokurorskij nadzor w bor'bie s riecidiwom priestuplenij*, Moskwa 1970, ss. 138—139.

⁴² Por. L. W. Bagrij-Szachmatow: *Sistiena ugotownych nakazanij i isprawitielno-trudowoje prawo*, Moskwa 1969, ss. 59 i 75.

⁴³ Por. B. S. Utiewski: *Sowietskoje isprawitielno-trudowoje prawo*, Moskwa 1960, s. 74.

⁴⁴ Por. I. M. Galpierin: *Zadanije sowierszenstwowanija tieorii i praktiki primienienija nakazanij nie swiazanych s liszenijem swobody [w:] Nakazanija nie swiazanyje s liszenijem swobody*, Moskwa 1972, ss. 145—146.

⁴⁵ Por. Szłykow, Gacicho: *op. cit.*, ss. 47—49.

zauważają, że sam fakt znajdowania się w nowym miejscu nie wyłącza przecież możliwości popełniania nowych przestępstw. Ich zdaniem, współcześnie zesłanie jest karą nie dość efektywną, a radykalne rozwiązanie problemu jest zawarte w całkowitym odstąpieniu od tej kary.⁴⁶ Jednakże na początek należy zmniejszyć krąg przestępstw, za które może być orzeczona kara zesłania, po to, aby w przyszłości poprzez dalszą redukcję całkowicie zrezygnować z tej kary. Jednak w obecnej sytuacji należy podjąć działania zmierzające do podniesienia efektywności tej kary, jak ustanowienie pełniejszego nadzoru, opracowanie dodatkowych środków oddziaływania na skazanych naruszających zasady rygoru itd. Ich szczegółowe propozycje są następujące: 1) należy ustanowić przepis, w myśl którego w przypadku systematycznego naruszania rygoru lub złośliwego uchylania się od pracy zesłanie można by zamienić na karę pozbawienia wolności (na cały ten okres lub jego część); 2) należy przewidzieć możliwość ustanawiania nad skazanymi nadzoru administracyjnego; 3) w czasie wykonywania kary należy oddzielać skazanych, w stosunku do których orzeczono zesłanie jako karę zasadniczą, od tych, w przypadku których jest ono karą dodatkową; 4) należy różnicować miejsca odbywania kary w zależności od charakteru popełnionego przestępstwa i osobowości skazanych.⁴⁷

Widać więc wyraźną rozbieżność stanowisk różnych autorów, jeśli chodzi o ich stosunek do kary zesłania. Nie da się ukryć, że kara zesłania zajmuje marginesowe miejsce w kodeksie karnym, jest rzadko stosowana w praktyce i nadal obserwuje się w tym zakresie tendencje spadkowe. Jednak wynika stąd pytanie, czy niewielki udział w sankcjach kodeksu karnego i rzadkość stosowania jakiejś kary jest wystarczającą podstawą do jej zmiany (lub wręcz zrezygnowania z niej)? Znane są w rosyjskim kodeksie karnym przykłady tzw. „niestosowanych przepisów” — propaganda wojny, odpowiedzialność kapitana za nieokazanie pomocy przy zderzeniu statków na morzu itd., ale nikt nie twierdzi, że przepisy te należy usunąć z ustawy. I. M. Galpierin uważa, że istnienie w ustawodawstwie karnym pojęcia „przepis nie stosowany” jest nie tylko dopuszczalne, ale nawet konieczne. Natomiast odmienne stanowisko zajmuje ten autor co do istnienia nie stosowanych (czy rzadko stosowanych) kar. Takie zjawisko, według niego, nie jest normalne i zasługuje na szczególną uwagę, zmierzającą do wykrycia niezgodności między ustawą a praktycznym jej stosowaniem.⁴⁸

Czy można jednak zgodzić się z twierdzeniem I. M. Galpierina o nie-normalności zjawiska niestosowania niektórych kar? Wydaje się, że nie.

⁴⁶ Por. *loc. cit.*

⁴⁷ Por. *loc. cit.*

⁴⁸ Por. Galpierin: *op. cit.*, s. 23.

Sytuacja taka może przecież wynikać z określonej struktury przestępczości — ograniczenia czy nawet likwidacji niektórych przestępstw, za które ustawa przewiduje karę zesłania, co w rezultacie doprowadza do rzadkiego stosowania tej kary. Właściwa ocena zaistniałej sytuacji, wymaga gruntownej analizy przyczyn składających się na taką praktykę wymiaru sprawiedliwości, bez czego nie można, moim zdaniem, żądać zniesienia kary zesłania.

I. M. Galpierin zauważa, że podobne tendencje (do rzadkiego stosowania) charakteryzują również i niektóre inne kary nie związane z pozbawieniem wolności. Może to być wynikiem dużej punitywności radzieckiego prawa karnego, gdzie kara nie polegająca na pozbawieniu wolności nie znajduje uznania w oczach osób stosujących prawo, jako zbyt łagodna.

Ciekawą, choć trudną do wyjaśnienia tezę, stawia I. M. Galpierin, porównując karę zesłania i karę pozbawienia prawa zajmowania określonych stanowisk lub zajmowania się określoną działalnością (stosowanie obu tych kar cechuje tendencja spadkowa). Według tego autora, dokonanie analizy jakościowej tych kar jest wystarczającą podstawą do zmodyfikowania kary zesłania, a jeżeli chodzi o pozbawienie praw — do wysnucia wniosku o niedocenianiu przez wymiar sprawiedliwości efektywności tych kar.⁴⁹

Zwolennicy zniesienia kary zesłania podnoszą również kwestię niemożności wzięcia udziału przez społeczeństwo w prowadzeniu pracy wychowawczej ze skazanymi, co przy uwzględnieniu charakteru tej kary byłoby istotnym argumentem. Jednak w świetle badań przeprowadzonych przez S. A. Szłykowa i O. I. Gacicho stwierdzono, że owa praca ze skazanymi jest prowadzona nie tylko przez pracowników milicji, ale również przez kolektywy pracownicze w miejscach, gdzie zatrudnieni są skazani. Prawdą jest, że owa praca nie jest tak intensywna, jak być powinna, ale jednakowoż nie można negować faktu jej prowadzenia. Na przykład N. A. Filipow informuje, że organa milicji prowadzą pracę polityczno-wychowawczą ze skazanymi przy aktywnej pomocy radzieckiego społeczeństwa. Jego zdaniem, analiza pracy nad poprawą i wychowaniem skazanych (i wysiedlonych) wskazuje, że w tych miejscowościach, gdzie wdraża się do niej społeczeństwo, zesłani szybciej wstępują na drogę poprawy.⁵⁰ Jak zauważa L. G. Krachmalnik, „[...] uczestnictwo społeczeństwa w prowadzeniu pracy wychowawczej ze skazanymi na kary zesłania i wysiedlenia faktycznie jest realizowane, [...] i «charakter kary» w żaden sposób nie przeszkadza tej pozytywnej działalności.”⁵¹

⁴⁹ Por. *ibid.*, ss. 20—21.

⁵⁰ Por. N. A. Filipow: *Uczastije sowietskoj obszczestwiennosti w pieriewospitanii ssyłanych i wysielennych [w:] Wzaimodiejstwiije organow ochrany obszczestwiennogo poriadka s obszczestwiennostiu*, Moskwa 1963, ss. 29—30.

⁵¹ Por. Krachmalnik: *op. cit.*, s. 151.

Najbardziej ważkim problemem spośród argumentów podnoszonych przez przeciwników kary zesłania jest kwestia znacznego stopnia recydywy występującej przy karze zesłania (ok. 10% w trakcie odbywania kary i ok. 25% po odbyciu kary). Są to wskaźniki wyższe niż przy innych rodzajach kar.⁵² Jednak nie sposób jest właściwie ocenić zza biurka przyczyny owego zjawiska, ponieważ w tym przypadku tylko gruntowne badania empiryczne są w stanie odpowiedzieć, czy błąd tkwi w konstrukcji kary, czy też w praktyce jej wykonywania. Takich badań, jak dotąd, w ZSRR nie przeprowadzono. Tak więc istnieje wiele przypuszczeń co do przyczyn warunkujących niedostateczną efektywność kary zesłania, ale brakuje gruntownych analiz w tym zakresie.

S. A. Szłykow i O. I. Gacicho podają, że ankietowanie zesłanych wykazało, że według posiadanych kwalifikacji pracuje tylko $\frac{1}{4}$ zesłanych!⁵³ Zatem powstaje problem: jak ta sytuacja wpływa na zachowanie skazanych. Radziecka pedagogika penitencjarna ocenia powyższe zjawisko jako wysoce niepożądane. A może to właśnie fakt, że $\frac{3}{4}$ skazanych nie pracuje w swoim zawodzie powoduje wypaczenia w wykonywaniu tej kary i jej efektywności? Warto również dodać, że według danych tychże autorów, w okresie zesłania ok. 34% skazanych charakteryzował niewłaściwy stosunek do pracy i naganny tryb życia. Jakie były przyczyny tego stanu rzeczy? Na to pytanie niestety również nie znamy odpowiedzi — nie prowadzono w tym kierunku badań, ani też nie wyprowadzono żadnych naukowych hipotez.

Na zakończenie jeszcze jedna uwaga. Niektórzy autorzy stwierdzają, że wobec zmieniających się na lepsze warunków życia w oddalonych częściach ZSRR (a więc również w miejscach zesłania) w istotny sposób zmniejszyła się represyjna funkcja zesłania, a zatem zmniejszyła się również efektywność tej kary. Wydaje się, że jest to nieporozumienie. Represyjna istota kary zesłania polega na ograniczeniu skazanego w możliwości wyboru miejsca zamieszkania oraz zmniejszenia jego swobody poruszania się, natomiast nie jest jej celem stwarzanie jakichś szczególnie uciążliwych (czy wręcz zgubnych) warunków życia w miejscowościach, w których odbywają karę zesłania. Jak słusznie zauważa L. G. Krachmalnik: „Przymusowe umieszczenie w określonej miejscowości i zakaz poruszania się poza jej granice — to kara surowa, dlatego ustawa nie przewiduje dodatkowych środków karnych w postaci «szczególnych warunków» miejsca zesłania.”⁵⁴

⁵² Por. J. Sołopanow, W. Kwaszys: *Riecydiw i riecydiwisty*, „Sowiet-skaja Justycija” 1972, nr 7, s. 9—10.

⁵³ Por. Szłykow, Gacicho: *op. cit.*, ss. 38—40.

⁵⁴ Por. Krachmalnik: *op. cit.*, s. 153.

Сądzę, że rozwiązania należy szukać nie tyle w zmianie przepisów prawa, co w zreformowaniu praktyki stosowania kary zesłania oraz usprawnieniu jej wykonywania.

РЕЗЮМЕ

Предметом статьи является один из видов наказания — ссылка, выступающий в УК всех советских республик, который автор рассматривает в свете советского пенитенциарного права. Впервые ссылка как уголовное наказание была введена в 1924 г. „Основными принципами уголовного законодательства СССР и союзных республик”. В настоящее время, когда ссылка включена в каталог наказаний УК, где стоит на втором месте после лишения свободы, она кажется самым тяжелым наказанием среди наказаний, не связанных с лишением свободы. Ссылка состоит в удалении осужденного из места жительства, с обязательным поселением его в определенной местности на срок, указанный в приговоре суда (как правило, на 2—5 лет, исключением является Казахская ССР — от 1 до 5 лет). Ссылка назначается судом в исключительных случаях в качестве основного или дополнительного наказания. В результате сравнительного анализа особенной части УК отдельных республик установлено, что ссылка составляет лишь 5% общего числа санкций. Например, УК РСФСР предусматривает ссылку в качестве основного наказания в 9-и статьях (11 санкций), а в качестве дополнительного — в 26 статьях (31 санкция). Сравнение с ранее действующим уголовным законодательством свидетельствует о значительном сужении круга преступлений, за совершение которых предусматривается кара ссылки. Круг таких преступлений, предусматриваемый УК РСФСР 1960 г., по сравнению с УК 1926 г. (с изменениями от 1 VII 1950 г.) уменьшился приблизительно вдвое. Не могут быть сосланы лица, не достигшие 18 лет, беременные женщины и женщины, имеющие на иждивении детей в возрасте до 8-и лет (ст. 25 УК РСФСР), а в практике также инвалиды и пенсионеры.

Осужденные отбывают наказание в определенной местности („Основы исправительно-трудового законодательства ст. 40; ИТК РСФСР ст. 79) и не могут покинуть его без разрешения соответствующих органов. К месту наказания они доставляются под конвоем или без него („Основы исправительно-трудового законодательства” ст. 40, п. 2; ИТК РСФСР ст. 80, ч. 1). Побег с места ссылки, неприбытие на место ссылки или значительное отклонение от определенного маршрута могут повлечь за собой уголовную ответственность по ст. 186 УК РСФСР.

Ссылные имеют такие же права и обязанности, как и все граждане СССР. Ограничения, предусмотрены законодательством и вытекают из решения суда, а также зависят от режима исполнения наказания. Исправление и перевоспитание ссылных осуществляются на основе обязательного прививания им навыка к общественно-полезному труду и проведении с ними политико-воспитательной работы („Основы исправительно-трудового законодательства” ст. 40 ч. 3). Закон точно определяет случаи, когда осужденный может выехать за пределы того административного района, куда он сослан („Основы исправительно-трудового законодательства” ст. 40, ч. 4; ИТК РСФСР ст. 82), а также наказания и поощрения (ИТК РСФСР ст. 85 и 86).

Анализ советской судебной практики показал, что в действительности ссылка как наказание применяется редко. Н. А. Стручков утверждает, что ссылные

составляют менее 1% всех осужденных (в основном это лица, осужденные за уклонение от алиментов и за бродяжничество). Интересным нам кажется факт довольно высокого процента рецидива среди осужденных на ссылку (около 10% во время отбытия наказания и около 25% после отбытия). В СССР ведется оживленная дискуссия на тему модификации (или даже отмены) наказания ссылкой. Нам кажется, что решения следует искать не столько в изменении права, сколько в реформе практики применения ссылки и в совершенствовании ее исполнения.

SUMMARY

This paper deals with the penalty of exile provided in the penal codes of all Soviet republics, which has been presented in the light of the Soviet penitentiary law. Exile as a criminal penalty in the form similar to that of the present day, was first introduced in the "Basic Principles of Criminal Legislation of the USSR and Federal Republics" in 1924. In the current legal state, when exile has been included in the catalogue of penalties, where it is second to imprisonment, it seems to be the heaviest penalty among those not connected with imprisonment. According to the regulations in force, exile consists in the expulsion of the convict from his place of residence with obligation that he should settle in a given place for the period specified in the court's verdict (as a rule from 2 to 5 years, and in the Kazakh SSR from 1 to 5 years). The penalty of exile can be applied only in very few cases, as the main punishment or additional. A comparative analysis of the specific sections of penal codes in particular republics demonstrates that exile makes up only 5 per cent of the total number of sanctions. For example, the Penal Code of the Russian SFSR specifies exile as the main penalty in 9 articles (11 sanctions) and as an additional penalty in 26 articles (31 sanctions). A comparison with the earlier criminal law shows that the range of crimes where exile can be applied has been narrowed. The range of such crimes in the 1960 Penal Code of the Russian SFSR has almost decreased twice in comparison with the 1926 Penal Code (with amendments of 1 July, 1950). The penalty of exile does not apply to expectant mothers or women with dependents under 8 years (art. 25, the RSFSR Penal Code), to persons under 18, and in practice to disabled persons and pensioners.

Those convicted to exile serve their punishment in the specified place (art. 40, "Principles of Legislation of Corrective Work", art. 79, the RSFRS Code of Corrective Work, hereafter CCW), which they cannot leave without permission of the appropriate organ. The convicts are sent to the place of exile under or without escort (art. 40, part 2, Principles..., art. 80, part 1, the RSFSR CCW). An escape from the place of exile, failure to arrive there or considerable deviations from the specified route are punishable under art. 186, the RSFSR Penal Code.

Those in exile have the same rights and duties as other Soviet citizens, with restrictions provided by regulations about convicts and resulting from the court's verdict and the terms of punishment. Correction and education of convicts are carried out through obligatory assignment to socially useful work and through political and educational schooling (art. 40, part 3 Principles). The law specifies in detail the cases when the convict can leave the district of exile to which he has been assigned (art. 40, part 4, Principles..., art. 82, the RSFSR CCW) and the problem of rewards and punishments applied to the exiled (art. 85 and 86, the RSFSR CCW).

An analysis of the Soviet practice in the court has shown that the penalty of punishment is very seldom applied. The exiled persons make up less than 1 per cent of all convicts (they are mainly persons convicted of evasion to pay alimony or vagrancy — N. A. Struchkov). It is interesting that there is a very high degree of recidivism accompanying the penalty of exile (10 per cent while serving it and 25 per cent after). This contributes to a wide discussion in the Soviet Union about a modification (or even abolishment) of the penalty of exile. It appears that a solution should be found not so much in the modification of the law as in the reform of the practice of applying the penalty and in the improvement of its execution.

